

УДК 33:330.1

Грабчук І.Ф.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і підприємництва
Житомирський національний агроекологічний університет***Бугайчук В.В.***кандидат економічних наук,
ст. вик. кафедри економіки і підприємництва
Житомирський національний агроекологічний університет*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ СИРОВИНОЮ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

PROVISION OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES WITH AGRICULTURAL RAW MATERIALS

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано обсяги виробництва основних видів сільськогосподарської сировини для підприємств харчової промисловості з метою виявлення перешкод щодо збільшення кількості і підвищення якості продуктів харчування.

Встановлено, що найбільший спад виробництва продукції відбувся у м'ясо-молочній галузі за всіма категоріями господарств, що супроводжується скороченням продажу підприємствам харчової промисловості молока, худоби та птиці в живій вазі.

Визначено, що частка сільськогосподарських виробників, які надають зразки продукції до випробування на відповідність встановленим стандартам, є незначною. Проте зі всієї кількості поданих зразків продукції на випробування щодо якості продукції до ДП «Житомирстандартметрології» за 2014–2016 рр. близько 17,0% є забракованими.

Визначено, що основними перешкодами стабільного розвитку галузей харчової промисловості є відсутність комплексної державної програми, зорієнтованої на підтримку співробітництва виробників сировини та її переробників.

Доведено, що у стратегічному вимірі основними напрямками забезпечення кількості і якості харчової продукції є: запровадження прогресивних технологій виробництва продукції з урахуванням передового досвіду; підвищення її якості та конкурентоспроможності; сертифікація харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів, запровадження систем контролю якості та безпеки виробництва цих продуктів, сировини, матеріалів; державне нормування показників якості та безпеки харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів; всебічний розвиток і вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності підприємствами агропромислового комплексу.

Ключові слова: сільськогосподарська продукція, якість продуктів харчування, стандарти, сертифікація, підприємства харчової промисловості.

АННОТАЦИЯ

Проанализированы объемы производства основных видов сельскохозяйственного сырья для предприятий пищевой промышленности с целью определения препятствий увеличения количества и повышения качества продуктов питания.

Установлено, что значительное снижение производства продукции произошло в мясо-молочной отрасли по всем категориям хозяйств, что сопровождается сокращением продаж предприятиям пищевой промышленности молока, скота и птицы в живом весе.

Определено, что часть сельскохозяйственных производителей, которые предоставляют образцы продукции к испытанию на соответствие установленным стандартам, незначительна. Однако из всего количества поданных образцов продукции на испытания относительно качества продукции в ГП «Житомирстандартметрология» за 2014–2016 гг. около 17,0% является забракованным.

Определено, что основными препятствиями устойчивого развития отраслей пищевой промышленности является отсутствие комплексной государственной программы, ориентированной на поддержку сотрудничества производителей сырья и его переработчиков.

Доказано, что в стратегическом измерении основными направлениями обеспечения количества и качества пищевой продукции являются: введение прогрессивных технологий производства продукции с учетом передового опыта; повышение ее качества и конкурентоспособности; сертификация пищевых продуктов, продовольственного сырья и сопутствующих материалов, внедрение систем контроля качества и безопасности производства этих продуктов, сырья, материалов; государственное нормирование показателей качества и безопасности пищевых продуктов, продовольственного сырья и сопутствующих материалов; всестороннее развитие и совершенствование внешнеэкономической деятельности предприятиями агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: сельскохозяйственная продукция, качество продуктов питания, стандарты, сертификация, предприятия пищевой промышленности.

ANNOTATION

The volumes of production the main types agricultural raw materials for food industry enterprises are analyzed in order to identify obstacles increasing the quantity and quality of food products.

It was found that the largest decline in production was observed in the meat and dairy industry in all categories of farms, which was accompanied by a reduction in sales of milk, livestock and poultry to the enterprises of the food industry.

It is determined that the share of agricultural producers who provide samples of products to the test for compliance with established standards is insignificant. However, out of the total number of samples submitted for tests on product quality to the state-owned enterprise "Zhytomyrstandartmetrologii", for 2014-2016, about 17.0% are rejected.

It is determined that the main obstacles to the stable development of the food industry are the lack of a comprehensive state program aimed at supporting the cooperation producers of raw materials and their processors.

It is proved that in the strategic dimension the main directions of ensuring the quantity and quality of food products are: introduction advanced technologies of production taking into account best practices; improving its quality and competitiveness; certification of food products, food raw materials and related materials, introduction of quality control systems and safety of production of these products, raw materials, materials; state regulation of quality and safety indicators of food products, food raw materials and related materials; comprehensive development and improvement of foreign economic activity by enterprises of agro-industrial complex.

Keywords: agricultural products, food quality, standards, certification, food industry enterprises.

Постановка проблеми. Збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської сировини є важливою умовою розвитку галузей харчової промисловості. Кількість і якість продуктів харчування формується зусиллями галузей агропромислового комплексу, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, її переробкою, зберіганням і реалізацією, та визначається фізичними, екологічними, біологічними і біохімічними показниками. Проте внаслідок різкого скорочення виробництва сільськогосподарської сировини, погіршення її якості, пом'якшення політики протекціонізму виробничий потенціал харчової промисловості значною мірою не використовується, спостерігається зменшення обсягів виробництва та якості продуктів харчування, що в кінцевому результаті не забезпечує один із ключових складників національної безпеки держави – продовольчу безпеку.

Збільшення виробництва необхідної кількості і якості продуктів харчування потребує відповідних умов виробництва у галузях харчової промисловості з врахуванням впливу різних факторів щодо забезпечення та підвищення якості сільськогосподарської сировини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання проблем забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської продукції в Україні започатковано у працях П. Вербицького, О. Дем'янюк, В. Демиденка, Д. Заскїна, В. Сікачини, В. Титаренко, О. Фурдичко, В. Хоменка, О. Якубчак. Питанням, які висвітлюють різні аспекти розвитку аграрної політики та забезпечення продовольчої безпеки населення, присвячені наукові та практичні дослідження О. Андрійка, В. Гаращука, Л. Діканя, Ю. Дідок, В. Бакуменка, Д. Крисанова, Н. Нижник, О. Машкова, Н. Мельтюхової, Г. Одінцової, О. Сушинського та інших

дослідників. Проте окремі наукові та практичні положення щодо забезпечення сировиною галузей харчової промисловості потребують проведення окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збереження і зміцнення здоров'я людини та визнання її права на якісні і безпечні продукти харчування є одним з основних завдань держави. Більше того, належна якість і безпека харчової продукції є головною запорукою існування населення на відповідній території. Основна маса харчової продукції та продовольчої сировини виробляється сільськогосподарськими товаровиробниками.

За останні десятиліття поступово зменшилися обсяги виробництва основних видів сільськогосподарської продукції за всіма категоріями господарств (табл. 1).

Найбільший спад відбувся у м'ясо-молочній галузі. Зокрема, за 2016 р. порівняно з 1990 р. частка виробництва яловичини і телятини становить 17%, свинини – 55,4%, м'яса птиці – 53,0%, молока – 50,4%.

Водночас спостерігається збільшення виробництва зерна і зернобобових на 54,9%. Сільськогосподарські виробники у разі підійняли валові збори з кукурудзи на зерно, сої, ріпаку та соняшнику.

У зв'язку зі скороченням виробництва молока та м'яса худоби і птиці в живій вазі виникає дефіцит сільськогосподарської сировини у галузях харчової промисловості, а збільшення виробництва сої, кукурудзи на зерно, ріпаку та сої створює їх надлишок. За таких умов структура реалізації сільськогосподарської продукції є порушеною.

Проте реалізація зернових та зернобобових здійснюється лише на 4,7% для підприємств харчової промисловості, а 84% – за іншими каналами.

Таблиця 1

**Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції
за всіма категоріями господарств, тис. т**

Види продукції	1990 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. до 1990 р.	
					+,-	у %
Зернові та зернобобові, всього	1352,1	1907	1459,6	2093,9	741,8	154,9
у т. ч: пшениця	642,2	376,9	525,0	621,7	-20,5	96,8
кукурудза на зерно	33,8	1292,9	701,1	1171,1	1137,3	>у 33,6 рази
Соняшник	0,2	169,1	141,5	231,7	231,5	>у 1158,5 рази
Ріпак	3,8	57,3	47,9	23,1	19,3	>у 6,1 рази
Соя	0,0	301,5	292,1	295,4	295,4	>у 295,4 рази
М'ясо всіх видів (у забійній масі)	158,8	51,0	53,4	53,3	-105,5	33,6
у т. ч: яловичина і телятина	91,8	15,6	15,7	15,6	-76,2	17,0
свинина	46,9	25,1	26,7	26,0	-20,9	55,4
м'ясо птиці	16,4	7,2	8,1	8,7	-7,7	53,0
інші види	3,7	3,1	2,9	3,0	-0,7	81,1
Молоко	1123,9	589,7	578,4	566,6	-557,3	50,4
Яйця, млн.шт	384,7	600,6	589,7	661,9	-322,8	>у 1,7 рази
Вовна, т	471,0	24	26	27	-444,0	5,5

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області

Така ситуація пояснюється пошуком сільськогосподарськими товаровиробниками привабливіших цін реалізації на зернові на зовнішньому ринку, які забезпечують найбільший прибуток. На відміну від зернової продукції, традиційно молочна сировина в межах 95% реалізується молокопереробним підприємствам, а 54% м'яса всіх видів у живій вазі спрямовується на м'ясопереробні підприємства. Проте зменшення обсягів їх виробництва створює нестачу натуральної м'ясо-молочної сировини для збільшення виробництва продуктів харчування.

Рівень життя кожної людини і суспільства загалом насамперед визначає якість продуктів харчування, основою яких є сільськогосподарська продукція. Відповідність зразків сільськогосподарської продукції встановленим нормативам якості у Житомирській області та інших регіонах наведено у таблиці 2.

Відповідно до наведених даних таблиці 2 видно, що значна частка сільськогосподарської продукції, яка виробляється сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області, не відповідає встановленим стандартам, а саме: із зернових та зернобобових – 24%, сої – 41%, ріпаку – 32%, молока – 42%, м'яса всіх видів у живій вазі – 24%. За іншими регіонами більшою невідповідністю встановленим стандартам

якості сільськогосподарської продукції характеризуються: ріпак – 34% та м'ясо всіх видів у живій вазі – 28%.

Як засвідчили результати досліджень, за умов добровільної сертифікації частка вітчизняних виробників, які надають зразки продукції до випробування на відповідність встановленим стандартам, є незначною. Проте зі всієї кількості поданих зразків продукції на випробування щодо якості продукції до ДП «Житомирстандартметрології» за 2014–2016 рр., близько 17,0% є забракованими. Найбільша частка забракованих зразків виявлена в овочевій – 42,4%, молочній – 32,6%, м'ясній – 29,6%, алкогольній – 24% та кондитерській – 23,0% продукції.

Зі всієї маси продукції, яка проходила випробування, встановлено невідповідність за вмістом складників: молочної – за немолочними жирами; хлібобулочної – за мікробіологічними показниками і консервантами; м'ясної – за гормональними препаратами, нітрозаміниками, пестицидами, радіонуклідами й антибіотиками; рибної – за мікробіологічними показниками; овочевої – за нітратами, нітритами, важкими металами; водою питною, напоями алкогольними та кондитерськими виробами – за мікробіологічними показниками; чаю, фіточаю – за радіонуклідами [9, с. 7].

Таблиця 2

Відповідність зразків сільськогосподарської продукції встановленим нормативам якості у Житомирській області та інших регіонах у середньому за 2014–2016 рр.

Види продукції	Показники якості продукції, за якими встановлена невідповідність	Невідповідність зразків продукції встановленим нормативам якості			
		Житомирська область		Інші регіони	
		кількість зразків, поданих до випробувань, од	частка забракованих зразків у загальній кількості поданих до випробування, %	кількість зразків, поданих до випробувань, од.	частка забракованих зразків у загальній кількості поданих до випробування, %
Зернові, зернобобові культури, всього: в т.ч. – пшениця – кукурудза – жито – ячмінь	Пестициди, радіонукліди, ГМО	498	100	471	100
		119	24	99	21
		180	36	174	37
		69	14	75	16
		130	26	123	26
Соя	Пестициди, радіонукліди, ГМО	143	41	82	38
Ріпак	Пестициди, радіонукліди, ГМО	126	32	113	34
Молоко	Токсичні елементи, радіонукліди, фізико-хімічні показники	371	42	215	38
М'ясо всіх видів у живій вазі	Токсичні елементи, радіонукліди, фізико-хімічні показники	167	24	136	28

Джерело: розраховано за даними Житомирського науково-виробничого центру стандартизації, метрології та сертифікації

Необхідно відзначити, що понад 60% ринку хліба та хлібобулочних виробів – це продукція з низькими хлібопекарськими властивостями за рахунок невисокої якості пшениці, що пояснюється зацікавленістю зернотрейдерів саме в експорті пшениці, а не в задоволенні потреб внутрішнього ринку. Крім того, можливості отримання борошна з Аграрного фонду обмежені (задоволення 40% загальної потреби в борошні, низька якість, 100%-ва передплата, високі транспортні витрати, що знецінюють отриману економію в ціні борошна).

Проблема сировини для молочної галузі постійно загострюється, так, найбільшим дефіцитом є сире молоко найвищої якості. Згідно з даними Державного комітету статистики України, 82,3% молочної сировини виробляється і закуповується в господарствах населення [7]. Технологія виробництва і транспортування її переробним підприємствам не забезпечує стабільну та високу якість. Для виробництва молочних продуктів використовується не вищий та перший ґатунки, а майже все молоко, яке надходить на молокопереробні підприємства, є другого ґатунку, яке за європейськими стандартами може застосовуватися тільки для виробництва сухого молока та казеїну [3].

З 1 січня 2018 р. Міністерство аграрної політики України прийняло рішення про впровадження нових стандартів на молоко сире, яке виробляється сільськогосподарськими підприємствами і приватними домогосподарствами. Станом на 1.01.2018 р. лише 362 суб'єкти господарювання запровадили систему НАССР, що і стало причиною тимчасового відкладення переходу на нові стандарти молока сирого до 1 липня нинішнього року. Загалом передбачено перехідний період протягом двох років для введення нових норм, щоб виробники молока змогли адаптувати виробництво цієї продукції до європейських стандартів [4].

Серед виробників молока виникають побоювання, що Європейський Союз заборонить українцям продавати молоко сире із приватних домогосподарств; молочні продукти подорожчають, але все одно не стануть більш якісними; у селян не лише зникне джерело додаткового заробітку, але вони почнуть масово вирізати корів на м'ясо, і, як результат, українці споживатимуть неякісне іноземне молоко. Крім того, підвищення стандартів вимагає залучення значних інвестиційних коштів, що є неабияким фінансовим тягарем для виробників молока. На підтримку вітчизняних сільськогосподарських виробників щодо переходу на нові стандарти виробництва молока сирого, Державою встановлено компенсацію до 20% витрат на закупівлю нового устаткування. Застосування доїльних установок та зберігання молока при температурі нижче 100 °C дадуть змогу підвищити рівень безпеки так званого «домашнього» молока.

Сьогодні в Україні лише молоко екстра-ґатунку відповідає високим вимогам ЄС щодо його безпечності. Для молока вищого класу рівень мікроорганізмів у 3 рази вищий, ніж це дозволено нормативами ЄС. А для молока першого ґатунку рівень дозволеної кількості мікроорганізмів у 5 разів вищий, а вміст соматичних клітин на 200 тис./см³ більший.

Відповідно до запланованих змін, для молока першого класу зменшено допустимий рівень соматичних клітин. Хоча нова норма все одно буде значно більшою, ніж це дозволено в ЄС (500 та 400 тис./см³ відповідно). Молоко другого ґатунку буде додатково перероблятися на молокозаводах, хоча харчова цінність його значно знизиться. Зменшення виробництва такого молока буде відбуватися поступово, відповідно до перехідного періоду. І навіть після перехідного періоду молоко другого ґатунку можна буде використовувати для виробництва кормів для тварин та казеїну.

Загалом, коли нові стандарти запрацюють, лише молоко екстракласу повністю відповідатиме нормам ЄС. Водночас в Україні за період із січня по жовтень 2017 р. частка такого молока збільшилася до 15% від загального обсягу його виробництва. Асоціація виробників молока України вимагає від своїх членів, щоб вони перейшли повністю на виробництво молока лише екстраґатунку до 2022 року.

М'ясопереробні підприємства, використовуючи пріоритетне становище перед сільгоспвиробниками сировини, обрали тактику зниження витрат за рахунок зниження закупівельної ціни на сировину. Диспаритет цін на м'ясу продукцію привів до збитковості діяльності сільськогосподарських виробників. Очевидним є процес скорочення поголів'я та згортання виробництва тваринницької продукції. Водночас розвиток м'ясопереробної галузі є запорукою продовольчої безпеки країни.

Таким чином, основним завданням у сільському господарстві є забезпечення більш повного задоволення зростаючих потреб населення у продуктах споживання, а промисловості – у сировині. Досягнення цієї мети має розглядатися у площині формування і реалізації комплексної державної програми, зорієнтованої на підтримку співробітництва виробників сировини та її переробників. Основні напрями її наведено на рис. 1.

Отже, важливим складником аграрної політики в Україні на сучасному етапі є активізація ринку сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки задля забезпечення населення країни якісними продуктами харчування. Основними детермінантами підвищення ефективності управління якістю продукції є: розроблення та реалізація ефективної та цілеспрямованої стратегії розвитку сільськогосподарських господарств усіх форм власності та галузей харчової промисловості; зростання рівня корпоративної культури саме з огляду на

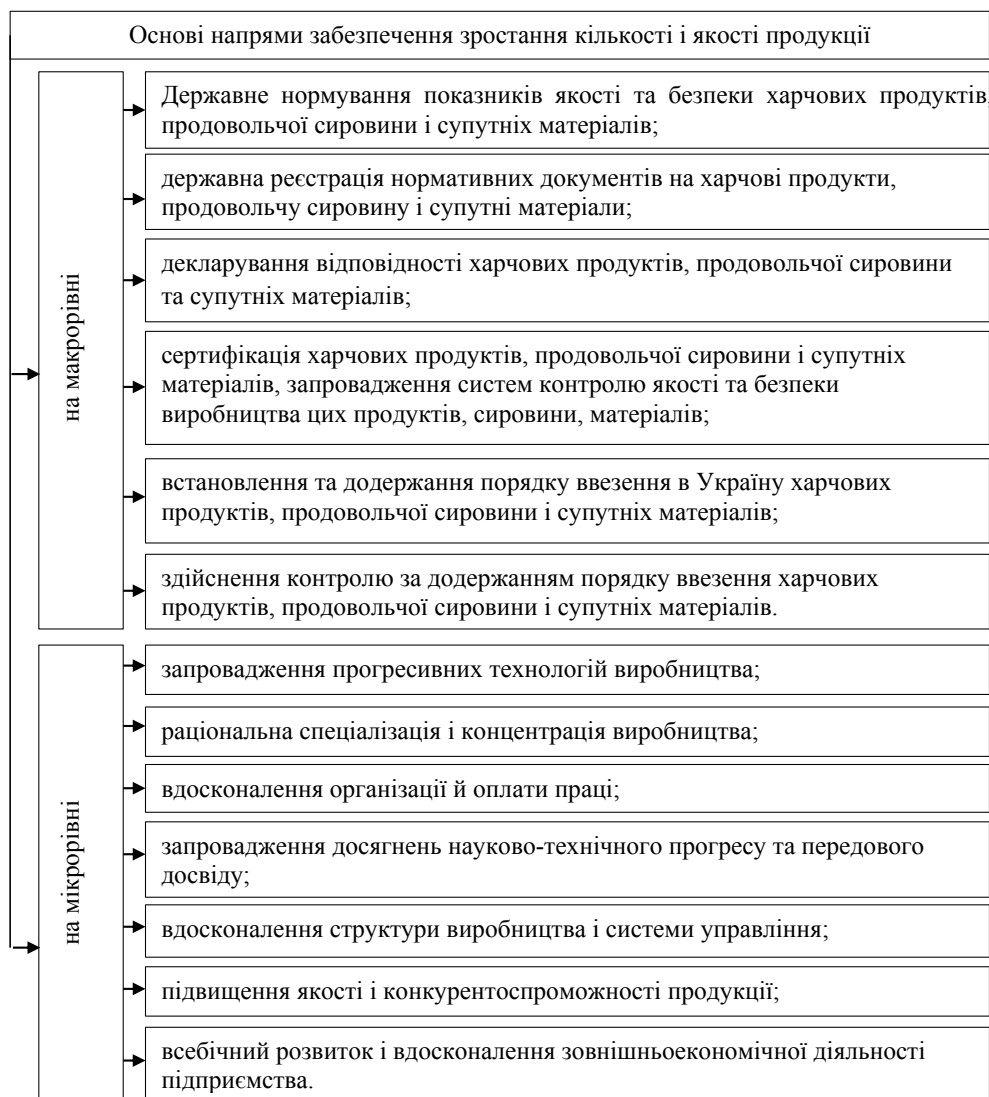

Рис. 1. Основи напрями забезпечення якості і безпеки продукції

Джерело: власні дослідження

роль мотивів щодо усталеного зростання якості продукції; організація виробничих процесів, що включає в себе техніко-технологічні аспекти щодо найповнішої переробки сільськогосподарської сировини з використанням маловідходних і безвідходних технологій, які зберігають сировину, матеріали та енергетичні ресурси. Саме ці аспекти зумовлюють і напрями подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дідок Ю.В. Забезпечення якості та безпеки продовольчої продукції як складова державної політики сталого розвитку // Публічне управління у забезпеченні сталого розвитку країни: зб. тез наук.-практ. конф. за міжнар. участю (у межах Другої щоріч. наук.-освітньої виставки «Публічне управління ХХ», приуроченої до Всесвітнього дня науки), 26 листоп. 2015 р. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2015. С. 185–189.
2. Крисанов Д.Ф. Якість і безпека харчової продукції // Економіка і прогнозування. 2010. № 3. С. 103–119.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів: Закон України // ВВР України. 2014. № 41/42. Ст. 2024. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1602-18/>
4. Про внесення змін до Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини»: Закон України № 2809-IV від 6 верес. 2005 р. // ВВР України. 2005. № 50. Ст. 533.
5. Сучасні виклики продовольчої безпеки: матеріали круглого столу (19 трав. 2015 р.) / Львів. НАУ. Львів, 2015. 77 с.
6. Фурдичко О.І., Дем'янюк О.С. Якість і безпека сільськогосподарської продукції в контексті продовольчої безпеки України // Агроєкологічний журн. 2014. № 1. С. 7–13.
7. Державна служба статистики. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
8. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/node/11483>.
9. Grabchuk I.F. Produkt quality methodology and praxis / I.F. Grabchuk, V.V. Bugaichuk, K.A. Razumna // The Visegrad Four Ukrainian dimension. Integration – step by step: Collective monograph / under the editorship of T. Derkach, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor. Riga, Latvia: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2017. P. 1–14.